

УДК 811.112.2'161.14

О.М. ШУМ'ЯЦЬКА,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу
Львівського національного університету імені Івана Франка

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРЯМОГО ВИБАЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено вибачення на синтаксичному рівні мови як ситуативно вмотивовану комунікативну одиницю, представлену окремим висловленням або сукупністю висловлень, поєднаних інтенцією перепросити співрозмовника за власну неправильну поведінку. Проаналізовано синтаксичні засоби реалізації прямого мовленнєвого акту вибачення у сучасній німецькій мові.

Ключові слова: мовленнєвий акт, синтаксис, комунікативний намір, висловлення, мовець, адресат.

Для вираження важливих комунікативних намірів у різних лінгвокультурах вживають етикетні мовні засоби, до яких належить також вибачення. Вибаченням називаємо коригувальну дію, комунікативна мета якої полягає в: а) уникненні адресантом конфлікту зі співрозмовником; б) звільненні від почуття провини; в) вияві поваги до співрозмовника. Правильна реалізація такого комунікативного наміру сприяє уникненню конфліктної ситуації та підтриманню успішної комунікації.

Мовні одиниці, які беруть безпосередню участь у міжособистісній комунікації, є предметом дослідження синтаксису, адже саме у сфері синтаксису постає момент повідомлення і комунікації, і головною в синтаксисі є функція спілкування [1, с. 172].

Мета пропонованої розвідки – аналіз і системний виклад синтаксичної структури вибачення у сучасній німецькій мові.

Для реалізації прямого вибачення у сучасній німецькій мові найчастіше використовують спонукальне, просте розповідне та підметове і додаткове підрядні речення з лексемою, яка позначає вибачення.

За результатами аналізу емпіричного матеріалу вдалося визначити наступні імперативні конструкції, характерні для реалізації вибачення:

а) Дієслово у 2 ос. одн. або множ. наказового способу

(1) «*Nimm die Hände von meinen Schultern*».

«*Entschuldige*» [2, с. 51].

Мінімальна самостійна формула вибачення (*Entschuldige/Verzeih*) вживається у ситуаціях, коли адресатові відома причина висловлення вибачення, тобто привід для вибачення знаходиться у прагматичній пресупозиції.

б) Дієслово у наказ. спос. + особ. займен./іменник у називн. відм.

Така імперативна конструкція зумовлена закономірностями утворення форм імперативу в німецькій мові (Дієслово у наказ. спос. + особ. займен.) та бажанням мовця звернутися до співрозмовника по імені або за рангом (Дієслово у наказ. спос. + іменник у називн. відм.)

(2) «*Entschuldigen Sie*» [3, с. 62-63].

(3) «*Verzeihen Sie*», stammelte er [4, с. 264].

(4) «*Entschuldige, Kind*», sagte sie [5, с. 299].

в) Дієслово у наказ. спос. (+особ. займен./іменник у називн. відм.) + особ. займен./іменник у дав. або знах. відм.

(5) «*Entschuldigen Sie mich*», *sagte er, nahm seinen Stock und stand auf* [6, с. 128].

Позначення мовця додає висловленню серйозності та в деяких випадках перетворює його на процес визначення ролей інтерактантів комунікації. Проте аналіз практичного матеріалу показує, що така імперативна конструкція вживається частіше без займенника у знахідному відмінку, оскільки зрозуміло, що таке висловлення звернене від мовця до адресата.

г) Дієслово у наказ. спос. (+особ. займен./іменник у називн. відм.) (+присв. займ.) + іменник у знах. відм.

Мовленнєвий акт *вибачення* (далі *МА вибачення*), виражений у формі спонукального речення, може містити також позначення малефактивної дії, тобто причини висловлення вибачення.

(6) «*Entschuldigen Sie mein Fluchen*» [7, с. 24].

г) Дієслово у наказ. спос. (+особ. займен./іменник у називн. відм.) + особ. займен у знах. відм.+ прислівник *bitte* (+присв. займ.) + прийменн. *für* + іменник у знах. відм.

Така форма імперативної конструкції з позначенням виконавця дії, адресата висловлення та малефактивної дії вживається в офіційній комунікативній ситуації.

(7) «*Entschuldigen Sie mich bitte für wenige Minuten*» [2, с. 133-134].

Інколи мовець обирає форму питального речення для реалізації свого вибачення. Таке вибачення спрямоване, в основному, на вираження емоцій мовця та його бажання зовсім не впливати на рішення адресата стосовно вибачення ним дій мовця. Отож, первинна функція запитання не втрачає актуальності, оскільки мовець очікує реакцію свого співрозмовника на вибачення-запитання. Таке вибачення у формі запитання, згідно з аналізом фактичного матеріалу, зустрічається рідко:

(8) «*Verzeihst du mir?*» [8, с. 49]

Часто висловлення вибачення реалізують повними поширеними реченнями, в яких мовець визнає свою провину, перепрошує і пояснює причину свого вчинку. Такі висловлення допомагають мовцеві здійснити додатковий вплив на слухача і змінити його ставлення до себе на краще.

Для простого розповідного речення характерні такі структури:

- Особовий займенник 1 особи одн./множ. + дієслово *bitten* в теп. часі + прийменник *um* + іменник *Entschuldigung* (+ іменник, що позначає адресата):

(9) «*Ich bitte um Entschuldigung, Fräulein Albrecht*» [9, с. 149-150].

- Особ. займен. у наз. відм. + модальне дієсл. *müssen* (+ особ. займен. у знах. відм.) + дієслово *entschuldigen*

(10) «*Sie müssen mich jetzt entschuldigen*» [2, с. 125].

У прикладі (10) структура простого розповідного речення поширюється особовим займенником (1-ої ос. одн.) у знахідному відмінку (*mich*), за допомогою якого мовець конкретизує себе як особу, яку слід пробачити.

Вибачення у німецькій мові може реалізуватися не лише простими реченнями, але й складними. Для реалізації вибачення у сучасній німецькій мові характерні такі типи складного речення: підрядне додаткове і підметове, сурядне та безсполучникове речення. Аналізуючи *МА вибачення*, реалізований складними реченнями, спираємося на результати дослідження складних *МА В. Карабана*. Під поняттям «складний мовленнєвий акт» автор розуміє комплекс двох або більше актомовленнєвих функцій (далі *МА-функцій*) та дискурсивного акту зв'язування. Складний *МА* – це не-мінімальна одиниця мовлення, яка первісно має складну актомовленнєву інтенцію [10, с. 14–15]. За структурою, функцією компонентів та смислом серед складних *МА В. Карабан* виокремлює три типи: *комплексні, складені й композитні* [10]. Аналіз практичного матеріалу показав, що усі три типи мовленнєвих актів присутні в німецькій мові.

В. Карабан розглядає комплексні *МА* як єдність простих *МА*, поєднаних субординативним прагмасемантичним зв'язком [10, с. 54]. На думку автора, такі акти складаються щонайменше з двох простих *МА-функцій*, одна з яких формує головний *МА* (тезис), що визначає ілокутивну силу усього складного *МА*, а інша – *МА* іншого типу, який слугує об'рунтуванням/доповненням першого.

У комплексних МА вибачення між МА-функціями існує з'ясувальний зв'язок. Аналіз матеріалу дав змогу виокремити у складному МА вибачення два підтипи. Перший реалізує МА-функцію вибачення, а інша МА-функція виступає як з'ясування причини висловлення. Таким чином, для прямих МА вибачення, передумовою яких є висловлення жалю з приводу певної малефективної дії, існують такі синтаксичні моделі реалізації в межах складного речення:

– Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + особ. займен. у дав./знах. відм. + підрядне додаткове речення зі сполучником *dass/wenn*:

(11) *Verzeihen Sie mir, wenn ich jetzt nur an mich denke* [11, с. 274–275].

У висловленнях такого типу мовець не лише просить вибачення у свого співрозмовника (*Verzeihen Sie mir*), але й чітко наводить причину, тобто висловлює свою помилку (*wenn ich jetzt nur an mich denke*).

– Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + підрядне додаткове речення зі сполучником *dass* + головне речення зі сполучником *aber*:

(12) *Entschuldigen Sie, dass ich Sie störe aber ich habe so lange nach Ihnen gesucht* [12, с. 42–43].

– просте розпов. реч. + просте розпов. реч.

(13) *«Sie müssen mich jetzt entschuldigen. Ich bin am Ende meiner Kraft»* [2, с. 125].

У наведеному прикладі мовець просить вибачення в адресата за те, що через втому не може продовжувати розмову з ним.

За В. Карабаном, композитні МА – це тип складного МА, компоненти якого (МА-функції) поєднані координативним прагмасемантичним зв'язком [10, с. 69]. Композитний МА загалом характеризується копулятивним, зіставним, протиставним, каузальним та розділовим актами зв'язування [10]. Аналіз досліджуваного корпусу показав, що в композитних мовленнєвих актах МА-функція вибачення, зазвичай, поєднується з МА інших типів (наприклад, визнання, повідомлення, відмова тощо) копулятивним або протиставним зв'язком, який позначають сполучниками *und, aber*, які інколи виражені умовно (безсполучникове речення). Так, наступні приклади ілюструють композитні МА, частини якого поєднані протиставним зв'язком:

– Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + головне речення зі сполучником *aber*:

(14) *«Entschuldigen Sie, aber ich habe jetzt wirklich keine Zeit»* [12, с. 19].

Протиставний сполучник *aber* у висловленні вибачення підкреслює безвихідність ситуації, в якій мовець не може інакше діяти. Здебільшого такі ситуації вибачення містять відмову. Щоб не видатися неввічливим, грубим чи непривільним, мовець перепрошує адресата за те, що не може йому допомогти.

– Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + головне речення без сполучника:

(15) *«Entschuldigen Sie, ich habe mich nicht vorgestellt. Gerd Schwarz»* [13, с. 141].

Складні безсполучникові речення, які реалізують інтенцію вибачення, мають за мету висловити вибачення, повідомити причину висловлення та виразити жаль з приводу скоєної негативної дії.

– Спонує реч. + повне / неповне розпов. реч.

(16) *«Entschuldigen Sie! War nicht persönlich gemeint»* [7, с. 491–492].

(17) *«Entschuldigen Sie», sagte er zu Kate Hegström. «Aber ich hatte zu telefonieren»* [7, с. 513–514].

Інколи вираження лише вибачення та жалю з приводу здійсненої помилки мовцеві видається замало, тоді він намагається врятувати ситуацію, гармонію у стосунках зі співрозмовником чи просто показати себе ввічливим за допомогою збільшення об'єму свого висловлення, наприклад:

– Дієслово у наказ. спос. + особ. займен. у наз. відм. + головне речення зі сполучником *aber* + нове просте розповідне речення:

(18) *«Entschuldigen Sie, aber ich habe zu arbeiten. Sie kommen besser ein andermal wieder»* [12, с. 42–43].

У наведеному прикладі мовець не може приділити часу на розмову з адресатом. Як увічлива людина він перепрошує за свою поведінку, пояснюючи це своєю зайнятістю, і пропонує слухачеві прийти іншого разу, що показує його готовність та бажання спілкуватися

зі слухачем у інший зручний час. Таким чином, мовець прагне уникнути виникнення в адресата негативної думки про нього.

Складені МА В. Карабан вважає найбільш прагматизованими складними мовленнєвими одиницями, які формуються лише на основі прагматичних перлокутивних відношень між компонентами. У цих МА компоненти пов'язані таким чином, що здійснення перлокутивної мети першого компонента уможлиблює здійснення перлокутивної мети другого [10, с. 79–80]. Приклад (19) ілюструє складений МА *вибачення*, який розпочинається метамовленнєвим актом, вираженим представленням особи:

(19) «*Ich bin's. Sven. Entschuldige bitte die späte Störung. Aber ich muss mit dir reden*» [12, с. 90–91].

Згідно з аналізом фактичного матеріалу, складений МА *вибачення* рідко зустрічається в німецькій мові. Альтернативними синтаксичними моделями, характерними для прямих імпліцитних вибачень, є:

а) просте розповідне повне речення:

Займенник *es/das* + дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм. + прислівник *leid* (+ іменник):

(20) «*Wenn du mal wieder ein kleines Verhältnis hast*», sagt sie, «*erzähl dem Mädchen nie etwas von deinen anderen Lieben. Verstehst du?*»

«*Ja*», erwidere ich. «***Es tut mir leid***, Gerda» [14, с. 409–410].

б) просте розповідне неповне речення характеризується елімінацією займенника *es*:

Дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм. + прислівник *leid* (+ іменник):

(21) «*Es nervt einfach*», sagte Ina.

«***Tut mir leid***», sagte Esther [5, с. 82].

в) підрядне підметове речення:

Займенник *es* + дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм. + прислівник *leid* (+ іменник) + підрядне підметове речення зі сполучником *dass*:

(22) «*Es tut mir leid, dass ich Sie gestoßen habe*», sage ich [14, с. 226–227].

г) складне безсполучникове речення:

Дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм. + прислівник *leid* + головне речення:

(23) «*Tut mir Leid, das weiß ich nicht*» [15, с. 133].

г) складне речення з різними типами зв'язку:

Займенник *es* + дієслово *tun* у 3 особі одн. теп. часу + особ. займенник *ich* у дав. відм. + прислівник *leid* (+ іменник) + головне речення зі сполучником *aber* + підрядне додаткове речення зі сполучником *dass*:

(24) «*Es tut mir außerordentlich leid, meine Herren, aber ich sehe gerade, dass kein Tisch frei ist*» [14, с. 24].

д) декілька окремих речень:

(25) «*Das tut mir leid, Joan. Ich glaubte nicht, dass du aufwachen würdest*» [7, с. 304–305].

Висловлення вибачення функціонують у діалогічному мовленні, яке характеризується широким спектром вживання еліптичних структур, тому мовець часто продукує вибачення, використовуючи еліптичні речення зі структурою: іменник *Entschuldigung/Verzeihung* (+ іменник, що позначає адресата), наприклад:

(26) *Verzeihung, Herr Baron* [9, с. 245]

Аналіз практичного матеріалу дав змогу виділити предикативні і непередикативні, поширені й еліптичні форми реалізації вибачення у сучасній німецькій мові. До них належать різні синтаксичні конструкції, найпродуктивнішими з яких є імперативні конструкції, повні та неповні розповідні речення із лексемою вибачення, еліптичні речення з лексемами вибачення, складні безсполучникові речення із семами вибачення з модальними дієсловами, повні й еліптичні розповідні та спонукальні речення із лексемами вибачення з модальними словами, які підсилюють висловлення.

Наведений перелік моделей свідчить про важливість інтенціонального змісту у висловленні вибачення, ілокутивна частина якого є обов'язковою. Мовець повинен вербально виразити свій жаль з приводу виконаної ним/потенційної негативної дії, продемон-

струвати готовність заглибити провину або виявити бажання відшкодувати завдану шкоду для збереження хороших стосунків зі співрозмовником. Пропозиційна частина є факультативною, оскільки провина мовця, як правило, відома обом сторонам і є загальною прагматичною пресупозицією. Називаючи пропозиційну частину висловлення мовець експліцитно визнає свою провину, що є показником неформальності вибачення, добровільним виходом за рамки мінімально необхідної мовленнєвої дії для кращого і чіткішого вираження свого жалю та каяття.

Як засвідчили результати зібраного корпусу, структура вибачень не обмежується рівнем речення і типовими синтаксичними конструкціями. Корпус містить також складені МА, які складаються з двох або більше МА, виражених відповідними синтаксичними конструкціями.

Список використаних джерел

1. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М.: Аспент Пресс, 1996. – 536 с.
2. Blyton E. Hanni und Nanni. Die lustigen Zwillinge / Enid Blyton. – München: F. Schneider, 1990. – Sammelband 6. – 318 s.
3. Dürrenmatt Fr. Die Physiker / Fr. Dürrenmatt. – Zürich: Diogenes Verlag, 1985. – 93 s.
4. Link Ch. Die Rosenzüchterin / Ch. Link. – München: Goldmann Verlag, 2002. – 608 s.
5. Konsalik H.G. Auch das Paradies wirft Schatten / H.G. Konsalik. – München: Goldmann Verlag, 2001. – 96 s.
6. Gast-Schmidt H. Ich bin nicht so wie du / H. Gast-Schmidt. – Berlin: Erika Klopp Verlag GmbH, 1978. – 172 s.
7. Mai M. Die geheimnisvolle Tür [E-Book] / M. Mai. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2012. – 147 s.
8. Nossack H.E. Der Fall d'Arthez / H.E. Nossack. – Berlin: Suhrkamp, 1968. – 324 s.
9. Jöhnk A. Diesmal werde ich es schaffen / A. Jöhnk. – Bergisch Gladbach: Bastei Lübbe, 2001. – 287 s.
10. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / В.И. Карабан. – К.: Высшая школа, 1989. – 131 с.
11. Dürrenmatt Fr. Die Ehe des Herrn Mississippi / Fr. Dürrenmatt. – Zürich: Diogenes Verlag, 1985. – 219 s.
12. Weiß P. Stücke / P. Weiß. – Berlin: Henschelverlag, 1979. – 694 s.
13. Neuhaus N. Unter Haien [E-Book] / N. Neuhaus. – Münster; Berlin: Prospero Verlag, 2009. – 1011 s.
14. Kurbjuweit D. Kriegsbraut / D. Kurbjuweit. – Berlin: Rowohlt, 2011. – 333 s.
15. Wolf Chr. Der geteilte Himmel / Christa Wolf. – Halle (Saale): Mitteldeutscher Verlag, 1971. – 270 s.

References

1. Reformatskyy, A.A. *Vvedenie v yazykovedenie* [Introduction to Linguistics]. Moscow, Aspent Press Publ., 1996, 536 p.
2. Blyton, E. *Hanni und Nanni. Die lustigen Zwillinge* [Hanni and Nanni. The Funny Twins]. München, F. Schneider Publ., Sammelband 6, 1990, 318 p.
3. Dürrenmatt, Fr. *Die Physiker* [The Physicists]. Zürich, Diogenes Verlag Publ., 1985, 93 p.
4. Link, Ch. *Die Rosenzüchterin* [The Rose Breeder]. München, Goldmann Verlag Publ., 2002, 608 p.
5. Konsalik, H.G. *Auch das Paradies wirft Schatten* [Paradise Also Casts Shadows]. München, Goldmann Verlag Publ., 2001, 96 p.
6. Gast-Schmidt, H. *Ich bin nicht so wie du* [I Am Not Like You]. Berlin, Erika Klopp Verlag GmbH Publ., 1978, 172 p.
7. Mai, M. *Die geheimnisvolle Tür* [The Mysterious Door]. München, Deutscher Taschenbuch Verlag Publ., 2012, 147 p.
8. Nossack, H.E. *Der Fall d'Arthez* [The d'Arthez Case]. Berlin, Suhrkamp Publ., 1968, 324 p.

9. Jöhnk, A. *Diesmal werde ich es schaffen* [I'll Do It This Time]. Bergisch Gladbach, Bastei Lübbe Publ., 2001, 287 p.
10. Karaban, V.I. *Slozhnye rechevye yedinizy: pragmatika angliyskikh asidenticheskikh polipredikativnykh obrayobaniy* [Complex speech units: the pragmatics of English asyndetic polypredicative formations]. Kiev, Vysshaya shkola Publ., 1989, 131 p.
11. Dürrenmatt, Fr. *Die Ehe des Herrn Mississippi* [The Marriage of Mr. Mississippi]. Zürich, Diogenes Verlag Publ., 1985, 219 p.
12. Weiß, P. *Stücke* [Pieces]. Berlin, Henschelverlag Publ., 1979, 694 p.
13. Neuhaus, N. *Unter Haien* [Under Sharks]. Münster; Berlin, Prospero Verlag Publ., 2009, 1011 p.
14. Kurbjuweit, D. *Kriegsbraut* [War Bride]. Berlin, Rowohlt Publ., 2011, 333 p.
15. Wolf, Chr. *Der geteilte Himmel* [Divided Heaven]. Halle (Saale), Mitteldeutscher Verlag Publ., 1971, 270 p.

В статье исследованы извинения на синтаксическом уровне языка как ситуативно мотивированная коммуникативная единица, представленная отдельным высказыванием или совокупностью высказываний, объединенных интенцией извиниться за собственное неправильное поведение. Проанализированы синтаксические средства реализации прямого речевого акта извинения в современном немецком языке.

Ключевые слова: речевой акт, синтаксис, коммуникативное намерение, высказывания, говорящий, адресат.

The article examines apology on the syntactic level of the language as a situationally motivated communicative unit, represented by a separate utterance or a set of utterances combined with the intention to apologize to the interlocutor for wrong behavior. The syntactical means of realization of the direct speech act of apology in the modern German language are analyzed.

Key words: speech act, syntax, communicative intention, utterance, speaker, addressee.

Одержано 3.03.2018.